

जान्त्रे, विद्वान्, वेद, विद्युत् आदि र कालविद्याका ज्ञाता, रक्षक, ज्ञानी र साध्य=कार्यसिद्धिका निमित्त सेवन गर्न योग्य अध्यापक आदिको जन्म पाउँछन् ॥ ९ ॥

वेत्ता, विश्वासृज्=सबै सृष्टिक्रम विद्या जानेर विविध विमान आदि यान बनाउने, धार्मिक, सर्वोत्तम बुद्धि भएका र अव्यक्तको जन्म र प्रकृतिवशित्व सिद्धि प्राप्त गर्दछन् ॥ १० ॥

इन्द्रिय वशमा भएर विषयी, धर्मलाई छोडेर अधर्म गर्ने अविद्वान् व्यक्ति मनुष्यहरूमा नीच र खराब-खराब दुःख भोग्ने जन्म पाउँछन् ॥ ११ ॥

यसै गरी सत्व, रज र तमोगुणका बेगले जीव जुन-जुन किसिमको कर्म गर्दछ त्यस-त्यस गुणको त्यसै किसिमको फल प्राप्त गर्दछ ।

मुक्त जीव भने गुणातीत अर्थात् कुनै गुणको स्वभावमा न फसेर महायोगी भएर मुक्तको साधन गर्दछ । किनकि—

योगश्चित्तवृत्तिनिरोधः ॥ १ ॥

तद द्रष्टुः स्वरूपेऽवस्थानम् ॥ २ ॥

यो पातञ्जल योगशास्त्रका सूत्र (१।२, ३) हुन । मानिसले रजोगुण, तमोगुणयुक्त कर्मबाट मनलाई रोकेर, शुद्ध सत्वगुणयुक्त कर्मबाट पनि मनलाई रोकेर, शुद्ध सत्वगुणयुक्त भएर अनि त्यसको निरोध गरेर, एकाग्र अर्थात् एक परमात्मा र धर्मयुक्त कर्म अगाडि चित्तलाई रोकिराख्नु निरुद्ध अर्थात् सबै तर्फबाट मनको वृत्तिलाई रोक्नुपर्दछ ॥ १ ॥

चित्त एकाग्र र निरुद्ध भएपछि सबैको द्रष्टा ईश्वरको स्वरूपमा जीवात्माको स्थिति हुन्छ ॥ २ ॥ इत्यादि साधन मुक्तिको लागि गर्नुपर्दछ । र—

अथ त्रिविध दुःखात्यन्तनिवृत्तिरत्यन्तपुरुषार्थः ॥ १ ॥

यो सांख्यको सूत्र (१।१) हो । आध्यात्मिक=शरीरसम्बन्धी पीडा, आधिभौतिक=अन्य प्राणिहरूबाट दुःखी हुनु, आधिदैविक=अतिवृष्टि, अतिताप, अतिशीत, मन, इन्द्रिय चञ्चलताबाट हुनेगरी त्रिविध=तीन किसिमका दुःखलाई छुटाएर मुक्ति पाउनु नै अत्यन्त पुरुषार्थ हो । यस पछि आचार-अनाचार र भक्ष्य-अभक्ष्य विषय लेखिनेछ ।

इति श्रीमद्दयानन्दसरस्वतीस्वामिकृते सत्यार्थप्रकाशे

सुभाषाविभूषिते विद्याऽविद्याबन्धमोक्षविषये

नवमः समुल्लासः सम्पूर्णः ॥ ९ ॥

अथदशम-समुल्लासः

अथाऽऽचाराऽनाचारभक्ष्याऽभक्ष्यविषयान्व्याख्यास्यामः

अब आचार=धर्मयुक्त कामको आचरण, सुशीलता, सत्पुरुषहरूको संगत, सद्विद्या ग्रहण गर्न रुचि आदि र यस विपरीत=अनाचार वारेमा लेखिन्छ—

विद्वद्भिः सेवितः सद्भिर्नित्यमद्वेषरागिभिः ।

हृदयेनाभ्यनुज्ञातो यो धर्मस्तन्निबोधत ॥ १ ॥

कामात्मता न प्रशस्ता न चैवेहास्त्यकामता ।

काम्यो हि वेदाधिगमः कर्मयोगश्च वेदिकः ॥ २ ॥

सङ्कल्पमूलः कामो वै यज्ञाः सङ्कल्पसम्भवाः ।

व्रतानि यमधर्माश्च सर्वे सङ्कल्पजाः स्मृताः ॥ ३ ॥

अकामस्य क्रिया काचित् दृश्यते नेह कर्हिचित् ।

यद्यद्वि कुरुते किञ्चित् तत्तत्कामस्य चेष्टितम् ॥ ४ ॥

वेदोऽखिलो धर्ममुलं स्मृतिशील च तद्विदाम् ।

आचारश्चैव साधूनामात्मनस्तुष्टिरेव च ॥ ५ ॥

सर्वन्तु समवेक्ष्येदं निखिलं ज्ञानचक्षुषा ।

श्रुतिप्रामाण्यतो विद्वान् स्वधर्मे निविशेत वै ॥ ६ ॥

श्रुतिस्मृत्युदितं धर्ममनुतिष्ठन् हि मानवः ।

इह कीर्तिमवाप्नोति प्रेत्य चानुत्तमं सुखम् ॥ ७ ॥

श्रुतिस्तु वेदो विज्ञेयो धर्मशास्त्रं तु वै स्मृतिः ।

ते सर्वार्थेष्वमीमांस्ये ताभ्यां धर्मो हि निर्बभौ ॥ ८ ॥

योऽवमन्यते ते मूले हेतुशास्त्राश्रयाद् द्विजः ।

स साधुभिर्बहिष्कार्योः नास्तिको वेदनिन्दकः ॥ ९ ॥

वेदः स्मृतिः सदाचारः स्वस्य च प्रियमात्मनः ।

एतच्चतुर्विधं प्राहुः साक्षाद्धर्मस्य लक्षणम् ॥ १० ॥

अर्थकामेष्वसक्तानां धर्मज्ञानं विधीयते ।

धर्मं जिज्ञासमानानां प्रमाणं परमं श्रुतिः ॥ ११ ॥

वैदिकैः कर्मभिः पुण्यैर्निषेकादिर्द्विजन्मनाम् ।

कार्यः शरीरसंस्कारः पावनः प्रेत्य चेह च ॥ १२ ॥

केशान्तः षोडशे वर्षे ब्राह्मणस्य विधियते।

राजन्यबन्धोर्द्वाविंशे वैश्यस्य द्व्यधिके ततः ॥ १३ ॥

—मनुस्मृति, २। १-४, ६, ८-१३, २६, ६५

रागद्वेषरहित विद्वान्हरूद्वारा नित्य सेवन गरिएको, हृदय अर्थात् आत्माबाट सत्य कर्तव्य जानिएको धर्म सबै मानिसहरूद्वारा माननीय र अनुकरणीय हुन्छ ॥ १ ॥

यस संसारमा अत्यन्त कामात्मता र निष्कामता दुबै ठीक होइनन्। वेदार्थज्ञान र वेदोक्त कर्म पनि कामनाबाटै सिद्ध हुन्छन् ॥ २ ॥

कोही आफूलाई इच्छा र कामनारहित बताउँछ वा हुन चाहन्छ भने त्यो कहिल्यै सम्भव हुँदैन, किनकि सबै काम अर्थात् यज्ञ, सत्यभाषण आदि व्रत, यमनियमरूपी धर्म इत्यादि सङ्कल्पबाटै हुन्छन् ॥ ३ ॥

हात, गोडा, आँखा, मन आदि पनि कामनाबाटै चल्दछन्। इच्छा नभएमा आँखा उघार्न र चिम्लन पनि सम्भव हुँदैन ॥ ४ ॥

यसकारण सम्पूर्ण वेद, मनुस्मृति तथा ऋषि प्रणीत शास्त्र, सत्पुरुषहरूका आचार र आफ्नो आत्मा प्रसन्न रहने किसिमका कर्म अर्थात् भय, शङ्का लाज आदि नहुने खालका कर्म गर्नु उचित हुन्छ। हेर! कसैले मिथ्याभाषण, चोरी आदि गर्ने इच्छा गर्दैमा उसको आत्मामा भय, शङ्का, लाज अवश्य उत्पन्न हुन्छ, अतः त्यस्तो कर्म गर्नुहुँदैन ॥ ५ ॥

मानिसले सम्पूर्ण शास्त्र, वेद, सत्पुरुषहरूका आचरण, आफ्नो आत्मा अनुकूल राम्ररी विचार गरेर ज्ञाननेत्र खोलेर श्रुति प्रमाणद्वारा आफ्नो आत्मा अनुकूल धर्ममा प्रवेश गर्नुपर्दछ ॥ ६ ॥

वेदोक्त धर्म र वेदानुकूल स्मृतिमा कथित धर्म अनुष्ठान गर्ने मानिसले यस लोकमा कीर्ति र मरेर सर्वोत्तम सुख प्राप्त गर्दछ ॥ ७ ॥

श्रुति वेदलाई र स्मृति धर्मशास्त्रलाई भनिन्छ। यिनैबाट सबै कर्तव्य र अकर्तव्य निर्णय गर्नुपर्दछ ॥ ८ ॥

वेद र वेदानुकूल आप्तग्रन्थहरू अपमान गर्ने मानिसलाई श्रेष्ठ=सज्जनहरूले जातिबाट बहिष्कृत गरिदिनुपर्दछ। किनकि वेदको निन्दा गर्ने व्यक्तिले नास्तिक भनिन्छ ॥ ९ ॥

वेद, स्मृति, सत्पुरुषहरूका आचरण र आफ्नो आत्मा ज्ञान अनुकूल प्रिय आचरण यी चार धर्मका लक्षण हुन् अर्थात् यिनै चारबाट धर्म लक्षित हुन्छ ॥ १० ॥

द्रव्यहरूको लोभ र काम अर्थात् विषयसेवामा नफसेको व्यक्तिलाई नै धर्मको ज्ञान हुन्छ। धर्मलाई जान्न चाहनेका लागि वेद नै सबैभन्दा

दूलो प्रमाण हो ॥ ११ ॥

यसकारण सबै मानिसले वेदोक्त पुण्य कर्मद्वारा ब्रह्मण, क्षत्रिय र वैश्यले आफ्ना सन्तानको यस जन्म वा परजन्ममा पवित्र गर्ने निषेक आदि सोह संस्कार गर्नुपर्दछ ॥ १२ ॥

ब्राह्मणको सोह्रौं, क्षत्रियको बाइसौं र वैश्यको चौबिसौं वर्षमा केशान्तकर्म र मुण्डन भैसक्नुपर्दछ अर्थात् यस पछि शिखा=टुपी मात्र राखेर अरू दाढी, जुँघा र टाउकोका कपाल सधैं कटाउने गर्नुपर्दछ अर्थात् फेरि कहिल्यै राख्नुहुन्न। शीतप्रधान देश छ भने स्वेच्छापूर्वक जति पनि कपाल पाल्नुहुन्छ तर धेरै गर्मी ठाउँ छ भने त टुपी समेत सबै कपाल कटाउनु पर्दछ किनकि टाउकोमा कपाल रहनाले बढी गर्मी हुन्छ र त्यसबाट बुद्धि कम हुन्छ। दारी जुँघा राख्ना खान-पान ठीक ढंगले गर्न मिल्दैन र तिनमा जुठो लागि रहन्छ ॥ १३ ॥

इन्द्रियाणां विचरतां विषयेष्वपहारिषु।

स्यमे यत्नमातिष्ठेद्विद्वान् यन्तेव वाजिनाम् ॥ १ ॥

इन्द्रियाणां प्रसङ्गेन दोषमृच्छत्यसंशयम्।

सन्नियम्य तु तान्येव ततः सिद्धिं नियच्छति ॥ २ ॥

न जातु कामः कामानामुपभोगेन शाम्यति।

हविषा कृष्णावर्त्मेव भूय एवाभिवर्द्धते ॥ ३ ॥

वेदास्त्यागश्च यज्ञाश्च नियमाश्च तपांसि च।

न विप्रदुष्टभावस्य सिद्धिं गच्छन्ति कर्हिचित् ॥ ४ ॥

वशे कृत्वेन्द्रियग्रामं संयम्य च मनस्तथा।

सर्वान् संसाधयेदर्थानक्षिण्वन् योगतस्तनुम् ॥ ५ ॥

श्रुत्वा स्पृष्ट्वा च दृष्ट्वा च भुक्त्वा घ्रात्वा च यो नरः।

न हृष्यति ग्लायति वा स विज्ञेयो जितेन्द्रियः ॥ ६ ॥

नापृष्टः कस्यचिद् ब्रू यात्र चान्यायेन पृच्छतः।

जानन्नपि हि मेधावी जडवल्लोक आचरेत् ॥ ७ ॥

वित्तं बन्धुर्वयः कर्म विद्या भवति पञ्चमी।

एतानि मान्यस्थानानि गरीयो यद्यदुत्तरम् ॥ ८ ॥

अज्ञो भवति वै बालः पिता भवति मन्त्रदः।

अज्ञं हि बालमित्याहुः पितेत्येव तु मन्त्रदम् ॥ ९ ॥

न हायनेर्न पलितैर्न वित्तेन न बन्धुभिः।

ऋषयश्चक्रिरे धर्मं योऽनूचानः स नो महान् ॥ १० ॥

विप्राणां ज्ञानतो ज्यैष्ठ्यं क्षत्रियाणां तु वीर्यतः ।
 वैश्यानां धान्यधनतः शूद्राणामेव जन्मतः ॥ ११ ॥
 न तेन वृद्धो भवति येनास्य पलितं शिरः ।
 यो वै युवाप्यधीयानस्तं देवाः स्थविरं विदुः ॥ १२ ॥
 यथा काष्ठमयो हस्ती यथा चर्ममयो मृगः ।
 यश्च विप्रोऽनधीयान्त्रयस्ते नाम बिभ्रति ॥ १३ ॥
 अहिंसयैव भूतानां कार्यं श्रेयोऽनुशासनम् ।
 वाक्चैव मधुरा श्लक्षणा प्रयोज्या धर्ममिच्छता ॥ १४ ॥

—मनुस्मृति १।८८, ९४, ९७, ९८, १००, ११०
 १३६, १५३-१५७, १५९

चित्त लोभ्याउने विषयतर्फ लगाउने इन्द्रियहरूलाई रोक्ने प्रयास गरेर सारथिले घोडालाई रोकेर ठीक बाटोमा हिंडाए जस्तै इन्द्रियहरूलाई आफ्नो अधीन गरेर अधर्ममार्गबाट हटाएर सदा धर्ममार्गमा चलाउनु नै मानिसको मुख्य आचरण हुनुपर्दछ ॥ १ ॥

किनकि इन्द्रियहरूलाई विषयासक्ति र अधर्म चलाउनाले मानिसले निश्चितरूपमा दोष पाउँछ भने यिनलाई जितेर धर्ममार्गमा चलाउनाले अभीष्ट सिद्धि प्राप्त गर्दछ ॥ २ ॥

जसरी आगोमा इन्धन र घ्यू हाल्दा आगो झन्-झन् बढ्दै जान्छ, त्यस्तै कामोपभोगबाट काम कहिल्यै शान्त नभएर झन्-झन् बढ्दै जान्छ । यसकारण मानिसले कहिल्यै विषयासक्त हुनुहुँदैन ॥ ३ ॥

अजितेन्द्रिय पुरुषलाई 'विप्रदुष्ट' भनिन्छ कि त्यस्तो व्यक्तिबाट वेदज्ञान, त्याग, यज्ञ, नियम र धर्माचरण आदि कुनै पनि सिद्धि हुँदैन । यी सबै त जितेन्द्रिय धार्मिक व्यक्तिलाई मात्र सिद्ध हुन्छन् ॥ ४ ॥

यसकारण पाँच कर्मेन्द्रिय, पाँच ज्ञानेन्द्रिय र एघारौं मनलाई आफ्नो अधीन गरेर, उचित खान-पान-व्यवहार आदिरूपी योगद्वारा शरीर रक्षा गर्दै सबै सत्प्रयोजनहरू सिद्धि गर्नुपर्दछ ॥ ५ ॥

स्तुति सुनेर हर्ष, निन्दा सुनेर शोक, सुखद वस्तु छोएर सुख, दुःखद वस्तु छोएर दुःख, राम्रो हेरेर प्रसन्न, नराम्रो हेरेर अप्रसन्न, उत्तम भोजन गरेर आनन्दित, निकृष्ट भोजनबाट दुःखित, सुगन्धमा रुचि तथा दुर्गन्धमा अरुचि नगर्ने व्यक्तिलाई नै जितेन्द्रिय भनिन्छ ॥ ६ ॥

कसैले न सोधिकन अथवा कसैले अन्याय वा कपटपूर्वक सोधेमा बुद्धिमान् व्यक्तिले जानेर पनि अनजान बन्नुपर्दछ, उत्तर दिनुहुँदैन । तर निष्कपटी जिज्ञासुलाई भने नसोधिकन पनि उपदेश गर्नुपर्दछ ॥ ७ ॥

पहिलो धन, दोस्रो बन्धु-कुटुम्ब-कुल, तेस्रो उमेर वा अवस्था, चौथो उत्तमकर्म र पाँचौं श्रेष्ठ विद्या, यी पाँच मान-सम्मानयोग्य हुन्छन् । यिनमा पनि धनभन्दा बन्धु, बन्धु भन्दा अवस्था, अवस्थाभन्दा श्रेष्ठ कर्म र कर्मभन्दा पवित्र विद्या बढी-बढी माननीय हुन्छन् ॥ ८ ॥

सय वर्ष उमेर भएको पनि विद्या-विज्ञानरहित व्यक्ति बालकै हुन्छ भने विद्या-विज्ञान दिने बालक पनि बुढोपाको मान्नुपर्दछ । किनकि सबै शास्त्र, आप्त र विद्वान्हरू अज्ञानीलाई बालक र ज्ञानीलाई पिता भन्दछन् ॥ ९ ॥

धेरै वर्ष बित्दैमा, कपाल फुल्दैमा, बढी धन हुँदैमा र ठूलो परिवार हुँदैमा कुनै व्यक्ति वृद्ध हुँदैन । 'हाप्रो मध्यमा विद्या विज्ञानमा सर्वाधिक भएको व्यक्ति नै महान् वा 'वृद्ध' व्यक्ति हो भन्ने निश्चय ऋषि महात्माहरूले गरेका हुन् ॥ १० ॥

ब्राह्मण ज्ञानका कारण, क्षत्रिय बलले, वैश्य धनधान्यबाट र शूद्र जन्म अर्थमा बढी आयु हुँदै 'वृद्ध' हुन्छ ॥ ११ ॥

घोडकोमा कपाल सेता हुँदैमा कोही बूढो हुँदैन, तर विद्या पढेको घोडालाई पनि विद्वान्हरू ठूलो मान्दछन् ॥ १२ ॥

काठको हात्ती वा छालाको हरिण जस्तै विद्या नपढेको अविद्वान् व्यक्ति जगत्मा नाममात्रको मनुष्य भनिन्छ ॥ १३ ॥

यसकारण विद्या पढेर, विद्वान्, धर्मात्मा भएर निर्वैरतारले सबै प्राणीहरूलाई कल्याण गर्ने उपदेश गर्नुपर्दछ, उपदेशगर्दा वाणी मधुर र कोमल बनाउनु पर्दछ । सत्य उपदेशद्वारा धर्म वृद्धि र अधर्म नाश गर्ने व्यक्ति धन्य हुन् ॥ १४ ॥

नित्य स्नान, वस्त्र, अन्न-पान, स्थान सबै शुद्ध राख्नुपर्दछ । किनकि यी सबै शुद्ध भएमा चित्त शुद्धि र आरोग्यता प्राप्त भएर पुरुषार्थ बढ्दछ । मल र दुर्गन्ध हट्नेगरी शौच अर्थात् सर-सफाइ गर्नुपर्दछ ।

आचारः परमो धर्मोः श्रुत्युक्तः स्मार्त्त एव च ॥

—मनुस्मृति १।१०८

सत्य बोल्नु आदि कर्मका आचरण नै वेद र स्मृतिमा भनिएका 'आचार' हुन् ।

मा वधीः पितरं मोत मातरम् ॥

—यजुर्वेद १६।१५

आचार्य्य उपनयमानो ब्रह्मचारिणमिच्छते ॥

—अथर्ववेद ११।५।३

मातृदेवो भव । पितृदेवो भव । आचार्य्यदेवो भव ।

अतिथिदेवो भव ॥

—तैत्तिरीय आरण्यक ७।११ ॥

आमा, बाबु, गुरु र अतिथिलाई सेवा गनु 'देवा पूजा' भनिन्छ। जगत्लाई उपकार हुने किसिमका कर्म गर्नु र हानिकारक कामलाई छोड्नु नै मानिसको मुख्य कर्तव्य कर्म हो। नास्तिक, लम्पट, विश्वासघाती, मिथ्यावादी, स्वार्थी, कपटी, छली आदि दुष्ट मानिसहरूसँग संगत कहिल्यै गर्नुहुन्न। आप्त अर्थात् सत्यवादी, धर्मात्मा, परोपकारप्रिय व्यक्तिहरूसँग संगत गर्नु नै 'श्रेष्ठाचार' हुन्।

प्रश्न—आर्यावर्त देशवासीहरू विभिन्न बाहिरी देशमा जादा तिनीहरूका आचार नष्ट हुन्छ वा हुँदैन?

उत्तर—यो झूट कुरा हो। किनकि कसैले बाहिरी-भित्री पवित्रता, सत्य बोल्नु आदि आचरण जहाँसुकै गरेपनि ऊ आचारभ्रष्ट वा धर्मभ्रष्ट कहिल्यै हुँदैन। आर्यावर्तमा रहेर पनि दुष्टाचार गर्ने व्यक्ति भने धर्मभ्रष्ट र आचारभ्रष्ट हुन्छ। त्यस्तो हुने भए—

मेरोहीरे श्रद्धे वर्षे वर्ष हैमवतं ततः।

क्रमेणैव समागम्य भारतं वर्षमासदत् ॥ १ ॥

स दृष्ट्वा विविधान् देशान् चीनहूणनिषेवितान् ॥ २ ॥

यी श्लोक महाभारत शान्तिपर्व मोक्षधर्ममा व्यास-शुक संवादका (३२५।१४,१५) हुन्। अर्थात् एक पटक व्यासजी आफ्ना छोरा शुक र शिष्य सहित पाताल अर्थात् वर्तमानकालमा अमेरिका भनिने देशमा बस्तथे। शुकाचार्यले आफ्ना पितासँग आत्मविद्या यत्ति हो वा अरु बढी छ? भनी सोझा व्यासजीले त्यस कुराको उपदेश गरिसकेका हुनाले उक्त प्रश्नको उत्तर नदिई अर्काको साक्षीका लागि आफ्नो पुत्रसँग 'हे पुत्र! तिमि मिथिलापुरीमा गएर यही प्रश्न राजा जनकसँग गर, उनै यसको यथायोग्य उत्तर दिनेछन्' भनेका थिए। मिथिलाका कुरा सुनेर शुकाचार्य पातालबाट मिथिलापुरी तर्फ हिँडे। सर्वप्रथम मेरु अर्थात् हिमालयभन्दा ईशान, उत्तर र वायव्य दिशा स्थित देशको नाम हरिवर्ष थियो अर्थात् बाँदरलाई हरि भनिन्छ, त्यस देशका मानिस अझै पनि रातो मुख अर्थात् बाँदर जस्तै कैला आँखा भएका हुन्छन्। जुन ठाँउलाई अहिले 'यूरोप' भनिन्छ, त्यसैलाई संस्कृतमा 'हरिवर्ष' भनिन्थ्यो। ती देशलाई हेर्दै र हूण यहूदीका देशलाई हेर्दै चीन आइपुगे। चीनबाट हिमालय अनि यहाँबाट मिथिलापुरी आइपुगेका थिए।

श्रीकृष्ण तथा अर्जुनले अग्नियान नौका भनिने अश्वतरीमा बसेर पाताल गएर उद्दालक ऋषिलाई राजा युधिष्ठिरका यज्ञमा ल्याएका थिए। धृतराष्ट्रको विवाह कंधार भनिने गंधारका राजपुत्रीसँग भएको

थियो। पाण्डुकी पत्नी माद्री ईरानको राजाकी छोरी थिई। अर्जुनको विवाह हाल अमेरिका भनिने पातालका राजाकी छोरी उलोपीसँग भएको थियो। देश-देशान्तर र द्वीप-द्वीपान्तरसम्म नजानेभए यी सबै कुरा कसरी हुन सक्तथे र? मनुस्मृतिमा समुद्रमा हिँड्ने नौकामा कर लगाउनुपर्ने कुरा लेखिएकोबाट पनि आर्यावर्तबाट मानिस द्वीपान्तरमा जाने गर्दथे भन्ने सिद्ध हुन्छ। महाराजा युधिष्ठिरले राजसूर्य यज्ञ गर्दा, त्यस यज्ञमा सम्पूर्ण पृथ्वीका राजालाई निम्ता गरी बोलाउन भीम, अर्जुन, नकुल र सहदेव चारै दिशाहरूमा गएका थिए। बाहिर जान दोष मानिने भए, कहिल्यै जानेथिएनन्। अधि-अधि आर्यावर्त देशका मानिस व्यापार, राजाकाज र भ्रमणका निमित्त सम्पूर्ण भूगोलमा घुम्नेगर्दथे। हिजोआज गरिने छुवाछूत र धर्मनष्ट हुने शङ्काका कुरा भने मूर्खहरूद्वारा भ्रम पार्नाले र अज्ञान बढनाले मात्र चलेका हुन्। देश-देशान्तर र द्वीप-द्वीपान्तरमा जाने-आउने शङ्का नगर्ने मानिस देश-देशान्तरका भिन्न-भिन्न व्यक्तिहरूसँग सम्पर्क गरेर रीति-थीति देखेर आफ्नो राज्य र व्यवहारलाई बढाएर निर्भय शूरवीर हुँदैजाँन्छन् र असल व्यवहार ग्रहण र खराब कुरा छोड्ने तत्पर भएर ठूलो ऐश्वर्य प्राप्त गर्दछन्। महाभ्रष्ट म्लेच्छकुलमा जन्मेकी वेश्या आदिसँग समागमबाट आचारभ्रष्ट, धर्महीन नहुने तर देश-देशान्तरका उत्तम पुरुषहरूसँग सम्पर्कमा छूत र दोष मात्रैप्रति आश्चर्य बाहेक के व्यक्त गर्ने र! यो मूर्खताको कुरा होइन भने के हो त? यसमा यति कुरा त अवश्य छ कि मांसभक्षी र मद्यपान गर्नेहरूको शरीर र वीर्यादि धातु पनि दुर्गन्ध आदिले दूषित हुनाले, त्यस्ताको संगतबाट आर्यहरूमा पनि यस्तो नराम्रो बानी नलागोस् भन्ने ख्याल राख्नु उचित हुन्छ। तर तीसँग व्यवहार र गुणग्रहण गर्न कुनैपनि दोष वा पाप लाग्दैन। साथै तिनका मद्यपान आदि दोषलाई त्यागेर गुणहरू ग्रहण गरेमा केही पनि हानि हुँदैन। मूर्खहरू तिनलाई छुन र हेर्न पनि पाप सम्झने हुँदा तीसँग युद्ध कहिल्यै गर्नसक्तैनन्। किनकि युद्धमा तिनलाई अवश्य हेर्न र छुन पर्नेहुन्छ।

सज्जन मानिसले राग, द्वेष अन्याय, झूट आदि दोष त्यागेर निर्वैर, प्रीति, परोपकार, सज्जनता आदि गुण धारण गर्नु नै उत्तम 'आचार' हो। यहाँ यो पनि बुझनुपर्दछ कि धर्म हाम्रो आत्मा र कर्तव्यसँगै हुन्छ। हामी राम्रा काम गर्दछौं भने देश-देशान्तर र द्वीप-द्वीपान्तरसम्म जान केही पनि दोष लाग्न सक्तैन। दोष त पापकर्म गर्न लाग्छन्। हँ, कसैले आफुलाई झूटो कुरामा पारेर झुक्याउन नसकोस् भन्ने हेतुले वेदोक्त धर्म

निश्चय र पाखण्डमत खण्डन गर्न अवश्य सिकिराख्नु पर्दछ। देश-देशान्तर र द्वीप-द्वीपान्तरमा राज्य वा व्यापार नगरी के कहिल्यै आफ्नो देशको उन्नति हुनसक्तछ? आफ्ना देशका मानिस आफ्नै देशमा मात्र व्यवहार गर्ने र विदेशीहरू आफ्नो देशमा व्यवहार, व्यापार वा राज्य गर्ने भएपछि दरिद्रता र दुःख बाहेक अरु केही पनि हुनसक्तैन। पाखण्डीहरू 'हामीले यिनलाई विद्या पढायौं भने तथा देश-देशान्तरमा जाने आज्ञा दियो भने यी विद्वान् हुनेछन्, हाम्रो पाखण्डजालमा फस्नेछैनन् र हाम्रो प्रतिष्ठा र जीविका नष्ट भैजानेछ' भन्नेकुरा सोच्नु। यसैकारण अर्को ठाउँ वा देशमा जान नसक्नु भन्ने ध्येयले खानपानमा समस्या उत्पन्न गराइदिन्छन्। हँ, मद्य-मासु ग्रहण कहिल्यै झुक्किएर पनि गर्नुहुन्न भन्ने कुराको हेक्का अवश्य राख्नुपर्दछ। युद्ध समयमा राजपुरुषले चूलो चौको गरेर आफैं खाना पकाएर खानु निश्चित हारको कारण बन्दछ भन्नेकुरा सबै बुद्धिमानहरूले निश्चय गरेकै कुरा हो। क्षत्रियहरूले त युद्धमा एउटा हातले रोटी खाँदै र पानी पिउँदै, घोडा, हात्ती, रथमा चढेर अथवा पैदल नै अर्को हातले शत्रुलाई मार्दैजानु, आफूले विजय प्राप्त गर्नु नै 'आचार' र हार खानु 'अनाचार' हो। यस्तै मूर्खताले यिनीहरूले चुलो-चौको गर्दा गर्दै विरोध गर्दै-गराउँदै सबै स्वतन्त्रता, आनन्द, धन, राज्य, विद्या र पुरुषार्थलाई बाजी लगाएर हात बाँधेर बसेकाछन् र अझै पनि केही पदार्थ पकाइएमा पकाएर खान हुन्थ्यो भन्ने इच्छा गर्दछन्। उचित आचार नहुनाले नै सम्पूर्ण आर्यावर्त देशलाई नै बाजी लगाएर सर्वथा नष्ट गरिएको छ। हो, खाने ठाउँलाई धोएर, लिप-पोत गरेर, बढारेर सबै फोहर सफा गर्ने प्रयत्न अवश्य गर्नुपर्दछ। ईसाई र मुसलमान जस्तै भ्रष्ट भान्साघर बनाउनु भने उचित हुँदैन।

प्रश्न—चोखो-बिटुलो भनेको के हो ?

उत्तर—पानीमा पकाइको अन्न कच्चा=बिटुलो भनिन्छ र घ्यू, दूधमा पकाएको अन्न भने चोखो भनिन्छ। यो पनि त्यस्तै धूर्तहरूद्वारा चलाइएको पाखण्ड हो। किनकि घ्यू दूध बढी भएको पदार्थ खादा स्वादिष्ट र पेटमा बढी चिल्लो जाने हुँदा यो सबै प्रपञ्च रचिएको हो। नत्र भने आगो वा समयद्वारा पाकेको 'पक्का' र नपाकेको कच्चा हुन्छ। पक्का खाने र कच्चा नखाने भन्ने कुरा पनि सबै ठाउँमा ठीक हुँदैन। किनकि चना आदि काँचै पनि खाइन्छन्।

प्रश्न—द्विजले खाना आफैं बनाएर खानुपर्दछ अथवा शूद्रलाई बनाउन लगाउनु पर्दछ ?

उत्तर—शूद्रले बनाएको खाना खानु उचित हुन्छ। किनकि ब्राह्मण, क्षत्रिय र वैश्य वर्णका स्त्री पुरुषले विद्या-पढाउने, राज्य पालन गर्ने, पशुपालन, खेती र व्यापार को काममा तत्पर रहनुपर्दछ। तर शूद्रका पात्रको प्रयोग र उसका घरमा पकाइएको अन्न-भक्षण आपत्काल बाहेक गर्नुहुन्न। सुन प्रमाण—

आर्याधिष्ठता वा शूद्राः संस्कर्तारः स्युः ॥

—यो आपस्तम्बको (आप० धर्म सूत्र २।२।४।४) सूत्र हो।

आर्यका घरमा शूद्र अर्थात् मूर्ख स्त्री र पुरुषले पकाउने आदि सेवाको काम गर्नु पर्दछ, तर तिनले शरीर, वस्त्र आदिद्वारा पवित्र रहनुपर्दछ। आर्यहरूका घरमा खाना बनाउँदा उनको मुखबाट निस्केको जुठो र श्वास पनि अन्नमा नपरोस् भन्नको निमित्त शूद्रहरूले आफ्नो मुख छोपेर काम गर्नुपर्दछ। आठौं दिन कपाल खौरने, नङ् कटाउने र प्रतिदिन स्नान गरेर खाना बनाउने तथा आर्यहरूलाई खाएर आफूले पछि खाएर गर्नुपर्दछ।

प्रश्न—शूद्रले छोएको, पाकेको अन्न खादा दोष लगाइन्छ भने उसका हातबाट बनाइएको खाना कसरी खान सक्लान् र ?

उत्तर—यो कुरा कपोलकल्पित र झूटो हो। किनकि सखर, चीनी, घ्यू, दूध, पिंधेका कुरा, सागपात, फल, मूल खानेले संसारभरका मानिसका हातले बनाएको र जुठो खाए भन्ने बुझे हुन्छ। यस्तै शूद्र, च्यामे, पोडे, मुसलमान, ईसाई आदिले खेतबाट उखु काट्ने, ताछ्ने, पेलेर रसनिकाले गर्दा दिशा-पिसाब गरेर हातै नधोई छुने, उठाउने, राख्ने, आधा लाँक्रो चुसेर आधा त्यसैमा राख्ने र रस पकाउँदा त्यसै रसमा रोटी पकाएर खाने समेत गर्दछन्। चीनी बनाउँदा मल, मूत्र, गोबर, धुलो लागेको जुत्ताले त्यसलाई रगड्दछन्। दूधमा आफ्नो घरका जुठा भाँडाबाट पानी हाल्दछन् भने त्यसैमा घ्यूपनि राख्दछन्। पीठो पिँद्धा त्यस्तै जुठो वा फोहोर हातले उठाउँछन् र पसीना पनि पीठोमा चुहिन्छ तथा कन्द, मूल, फलका वारेमा पनि यस्तै लीला हुन्छ। यी पदार्थ खानेले सबैका हातको खायो भन्ने बुझेहुन्छ।

प्रश्न—कन्द, मूल, फल र रस आदि अदृष्ट हुनाले दोष लाग्दैन।

उत्तर—त्यसो भए पोडे वा मुसलमानले आफ्नै हातले अर्कै ठाउँमा बनाएर ल्याएर तिमीलाई दिए खानेछौं वा छैनौं? खाने छैनौं भने अदृष्टमा पनि दोष हुँदो रहेछ भन्ने बुझिन्छ। हँ, मुसलमान, ईसाई आदि मद्य, मांस खानेका हातको खाना खाएमा आर्यहरूलाई पनि

मद्य, मांस आदि खाने पिउने अपराध लाग्दछ तर आर्यहरू परस्पर एक भोजन हुदा केही दोष देखिन्न। एउटै विचार, हानि-लाभ, सुख-दुःख परस्पर सब एउटै नमानेसम्म उन्नति हुन साह्रै कठिन हुन्छ। खराब कुरा छोडेर असल कुरा ग्रहण नगरेसम्म खान-पानमात्र एक हुनाले सुधार हुनसक्तैन, बरू उन्नतिको सट्टा अवनति चाहिँ हुँदैजान्छ।

आर्यावर्तमा विदेशीको राज्य हुनाले परस्पर फूट, मतभेद, ब्रह्मचर्य सेवन नगर्नु, विद्या नपढ्नु, नपढाउनु, बाल्यावस्थामा अस्वयंवर विवाह, विषयासक्ति, झूट बोल्नु आदि र वेदविद्या अप्रचार आदि कुलक्षण तथा कुकर्महरू छन्। परस्पर दाजु-भाई लड्छन् भने तेस्रो विदेशी आएर न्यायाधीश बन्नपुग्दछ।

के तिमीहरूले पाँच हजार वर्ष अघि भएका महाभारतका कुरा पनि बिर्सिसक्यौ? महाभारत युद्धमा सबै योद्धा आदि रथ आदि सवारीसाधनमै खाने-पिउने गर्दथे। परस्परका मतभेदले कौरव, पाण्डव र यादवहरूको नाश भयो सो त भैसक्यो तर हालसम्म पनि त्यो रोगले छोडेको छैन। नजाने यो भयङ्कर राक्षस कुनैबेला छुट्ने पनि अथवा आर्यहरूलाई सबै सुखबाट छुटाएर दुःखसागरमा डुबाउनेछ? आर्यहरू अझैपनि त्यसै दुष्ट, गोत्रहत्यारा, स्वदेशविनाशक दुर्योधनका दुष्टमार्गमै हिँडेर दुःख बढाइरहेछन्। परमेश्वर हामी आर्यहरूबाट यो राजरोग नष्ट हुने किसिमको कृपा गरिदेओस्।

भक्ष्याभक्ष्य दुई किसिमको हुन्छ। एउटा धर्मशास्त्रोक्त र अर्को वैद्यकशास्त्रोक्त। जस्तै धर्मशास्त्रमा—

अभक्ष्याणि द्विजातीनामधेयप्रभवाणि च ॥ —मनुस्मृति ५।५

द्विज अर्थात् ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य र शूद्रहरूले मलिन मलमूत्र आदिका संसर्गले उत्पन्न भएका सागपात, फल, मूल आदि खानुहुँदैन।

वर्जयेन्मधुमांसं च ॥ —मनुस्मृति २।१७७

अनेक किसिमका मद्य, गाँजा, भाँग, अफीम आदि—

बुद्धिं लुम्पति यद् द्रव्यं मदकारी तदुच्यते ॥

—शाङ्गधर संहिता ४।२१

बुद्धि नाशगर्ने पदार्थ सेवन कहिल्यै गर्नुहुन्न र सडे-गलेका, दुर्गन्धित, राम्ररी नबनाइएका अन्न खानुहुन्न र मद्यमांसाहारी म्लेच्छका हातको अन्न पनि कहिल्यै खानुहुन्न, किनकि तिनको शरीर मद्यमांसकै परमाणुले परिपूरित हुन्छ।

उपकारक प्राणीहरूलाई हिंसा गर्नु अर्थात् मार्नु वा मार्नदिनु हुँदैन।

अर्थात् एउटा गाईको शरीरबाट दूध, घ्यू, गोरू, गाई उत्पन्न हुनेहुँदा एक पुस्तामा चारलाख पचहत्तर हजार छसय (४७५६००) मानिसलाई सुख पुग्दछ। जस्तै कुनै गाईबाट बीस सेर र कुनैबाट दुईसेर दूध प्रतिदिन भए त्यसको औसत एघार सेर दूध प्रत्येक गाईबाट प्रतिदिन हुन्छ। कुनै गाईले अठार महीना र कुनैले छ महीना दूध दिने हुँदा त्यसको औसत बाह्र महीना हुन्छ। यसरी प्रत्येक गाईका जन्मभरको दूधबाट चौबीस हजार नौ सय साठी (२४९६०) व्यक्ति एकपल्ट तृप्त हुनसक्तछन्। त्यसका ६ बाछा र ६ बाछी हुन्छन्, तिनमा दुईवटा मरे पनि दश बाँकी रहन्छन्। ती मध्ये पाँच बाछीको जन्मभरको दूध मिलाउँदा १,२४,८०० (एक लाख चौबीस हजार आठ सय) जना तृप्त हुन सक्तछन्। अब बाँकी रहेका पाँच बाछा=गोरूले उमेरभरमा कम-से-कम ५०० (पाँच हजार) मन अन्न उत्पन्न गर्न सक्तछन्। त्यस अन्नमा प्रत्येक व्यक्तिले तीन पाउ (३/४ सेर) खाएमा साँढे दुईलाख व्यक्ति तृप्त हुन सक्तछन्। दूध र अन्न मिलाउँदा ३,७४,८०० (तीन लाख चौहत्तर हजार आठ सय) मानिस तृप्त हुन्छन्। दुबै संख्या मिलाउँदा एउटा गाईको एक पुस्तामा ४,७५,६०० (चार लाख पचहत्तर हजार छ सय) मानिस एक पटकको लागि पालिन्छन्। अनि पुस्तो पुस्तासम्म बढाएर हिसाब गर्ने हो भने असंख्य मानिसलाई पालन-पोषण गाईबाट हुन्छ। यसबाहेक गोरू गाडा, सवारी र भारी बोक्ने आदि कामद्वारा पनि मानिसको धेरै उपकार गर्दछन् भने गाई चाहिँ दूधद्वारा बढी उपकार गर्दछ। यस्तै गोरू जत्तिको उपकार भैंसी पनि गर्दछ। तर गाईको दूध घ्यूबाट भएजति बुद्धिवृद्धि आदि लाभ भैंसीका दूधबाट हुँदैन। यसैकारण आर्यहरूले गाईलाई मुख्य उपकारी मानेका हुन्। अरूपनि विद्वान्ले यस्तै बुझ्ने नै छन्।

बाखाको दूधबाट २५,९२० (पच्चीस हजार नौ सय बीस) जना मानिस पालिन्छन्, त्यस्तै हात्ती, घोडा, ऊँट, भेडा, गधा आदिबाट पनि ठूला-ठूला उपकार हुन्छन्। यी पशुहरू हत्या गर्नेलाई सबैले मानवहत्यारा सम्झनुपर्दछ।

हेर! आर्यहरूको राज्य हुँदा ठूला-ठूला उपकार गर्ने गाई आदि पशु मारिने गरेका थिएनन्, अनि त आर्यावर्त र पृथ्वीभरिका अरू देशमा मानिस आदि सबै प्राणी आनन्दपूर्वक थिए, किनकि गाई आदि पशु धेरै हुनाले दूध, घ्यू, अन्न, रस आदि प्रशस्त मात्रामा प्राप्त हुन्थ्यो। गाई आदि पशु हत्यारा विदेशी मांसाहारी, मद्यपान गर्नेहरू राज्याधिकारी

भएपछि क्रमशः आर्यहरूका दुःख बढ्दै गैरहेछन् । किनकि—

नष्टे मूले नैव फलं न पुष्पम् ।

वृक्षनै काटिदिए पछि फलफूल कहाँबाट हुन्छन् र ?

प्रश्न—सबै अहिंसक भएमा वाघ आदि जनावर धेरै बढ्दछन् र सबै गाई आदि पशुलाई मारेर खान्छन् । अनि त तिम्रो यो पुरुषार्थ नै व्यर्थ हुन्छ ?

उत्तर—हानिकारक पशु वा मनुष्यलाई पनि दण्ड दिने वा परेमा मृत्युदण्ड समेत दिने काम राजपुरुषको हो ।

प्रश्न—अनि के तिनका मासुलाई फाल्ने त ?

उत्तर—फालिदिनु वा कुकुर आदि मांसाहारीलाई खाइदिनु वा डढाइदिनु अथवा कोही मांसाहारी खान्छ भने पनि संसारलाई केही हानि हुँदैन तर त्यो मानिसको स्वभाव मांसाहारी भएर हिंसक हुनसक्तछ ।

हिंसा, चोरी, विश्वासघात, छल, कपट आदिद्वारा पदार्थहरू प्राप्त गरेर भोग्नु 'अभक्ष्य' र अहिंसा, धर्म आदि कर्मद्वारा प्राप्त गरिने भोजन आदि 'भक्ष्य' हुन्छ । स्वास्थ्यलाभ हुने, रोगनाशक, बल-बुद्धि-पराक्रमवृद्धि र आयुवृद्धि हुने चामल, गहुँ, फल, मूल, कन्द, दूध, घ्यू, मिठाइ इत्यादि पदार्थहरूलाई यथायोग्य मिलाएर, पकाएर, उचित समयमा मितहार=उचितमात्रामा भोजन गर्नुलाई 'भक्ष्य' भनिन्छ । आफ्नो प्रकृतिविरुद्ध विकार गर्ने पदार्थ र जस-जसको जुन-जुन पदार्थ निषेध वैद्यकशास्त्रमा गरिएको छ ति सर्वथा त्याग गरेर जस-जसको लागि जुन-जुन पदार्थ खानु हुने विधान छ ति सेवन गर्नु पनि भक्ष्य हो ।

प्रश्न—सँगै खान दोष हुन्छ वा हुँदैन ?

उत्तर—दोष हुन्छ, किनकि एउटासँग अर्काको स्वभाव र प्रकृति मिल्दैन । जस्तै कोठी आदिसँग खानाले स्वस्थ मानिसको पनि रगत बिग्रन्छ त्यस्तै अर्कासँगै खानाले केही बिग्रनै सक्छ, सुधने केही छैन । यसकारण—

नोच्छिष्टं कस्यचिद्दद्यान्नाद्याच्चैव तथान्तरा ।

न चैवात्यशनं कुर्यान्न चोच्छिष्टः क्वचिद् व्रजेत् ॥

—मनुस्मृति २।५६

आफ्नो जुठो कसैलाई दिनु वा कसैको जुठो आफुले खानु पनि हुँदैन । बढी खानु वा खाना खाएपछि नचुठिकन यताउति हिँड्नु हुँदैन ।

प्रश्न—'गुरोरुच्छिष्टभोजनम्' यस वाक्यको अर्थ के होला ?

उत्तर—यसको अर्थ 'गुरुले भोजन गरिसकेपछि छुट्टै बाँकी रहेको शुद्ध अन्न भोजन गर्नुपर्दछ अर्थात् गुरुलाई भोजन गराएपछि शिष्यले भोजन गर्नुपर्दछ' भन्ने हो ।

प्रश्न—सबै किसिमको जुठो निषेध हो भने मौरीको जुठो मह, बाछाको जुठो दूध र पहिलो गाँस खाएपछि आफ्नै पनि जुठो हुन्छ, तिनलाई पनि खान नहुने हो ?

उत्तर—महलाई जुठो भन्नुमात्र हो, त्यो त धेरैजसो औषधिहरूको सार हुनाले ग्राह्य हुन्छ । बाछाले आफ्नी आमाका स्तनको बाहिरैबाट दूध खान्छ भित्रका दूधलाई जुठो पार्न सक्तैन, यसकारण त्यो दूध जुठो हुँदैन तर बाछाले खाइसकेपछि पानीले थुन धोएर शुद्ध भाँडामा दूध दुहुनुपर्दछ । आफ्नो जुठो भने आफैलाई हानि गर्दैन । हेर, कसैको जुठो कैसेले खानुहुँदैन भन्ने कुरा स्वभावैले पनि सिद्ध हुन्छ । जस्तै आफ्नो मुख, नाक, कान, आँखा, उपस्थ र गुप्तेन्द्रियका मलमूत्रादि स्पर्श गर्न घृणा लाग्दैन भने अरू कसैका मलमूत्रादि स्पर्श गर्न घृणा हुन्छ । यसबाट यो व्यवहार सृष्टिक्रम विरुद्ध होइन भन्ने कुरा सिद्ध हुन्छ । यसकारण कुनै मानिसले कसैको पनि उच्छिष्ट अर्थात् जुठोपुरो खानु उचित होइन ।

प्रश्न—त्यसो भए के पति-पत्नीले पनि एक अर्काको जुठोपुरा खानुहुँदैन ?

उत्तर—हुँदैन । किनकि तिनका शरीरको स्वभाव पनि भिन्नाभिन्नै हुन्छ ।

प्रश्न—कुनै पनि मानिसले पकाएको खाना खान के दोष छ र ? किनकि ब्राह्मण देखि चाण्डालसम्म सबैका शरीर हाड-मासु-छालाको हुन्छ । जस्तो रगत ब्राह्मणका शरीरमा हुन्छ, त्यस्तै चाण्डाल आदिको पनि हुन्छ । अनि कुनै पनि मानिसले पकाएको खान के दोष ?

उत्तर—दोष छ । किनकि उत्तम पदार्थको खान-पानले ब्राह्मण ब्राह्मणीका शरीरमा जुन दुर्गन्ध आदि दोषरहित रज-वीर्य उत्पन्न हुन्छ, त्यस्तो चाण्डाल र चाण्डालीको शरीरमा हुँदैन । किनकि चाण्डालको शरीर दुर्गन्धका परमाणुले भरिपूर्ण हुन्छ तर ब्राह्मण आदि वर्ण त्यस्तो हुँदैन । यसकारण ब्राह्मण आदि उत्तम वर्णका हातको खानुपर्छ र चाण्डाल आदि नीच पोडे, च्यामे आदिका हातको खानुहुँदैन । तिमीसँग कसैले 'जस्तो छालाको शरीर आमा, सासु, बहिनी, छोरी, बुहारीको हुन्छ त्यस्तै आफ्नी पत्नीको पनि हुन्छ, अनि के आमा आदिसँग पनि पत्नीजस्तै

व्यवहार गर्दछौ ?' भनी सोधेमा तिमिले संकुचित भएर चुप लाग्नु पर्ने हुन्छ। जसरी हाथ मुखद्वारा उत्तम अन्न खाइन्छ त्यसैगरी दुर्गन्ध पनि खान सकिन्छ भने के मलमूत्र आदि पनि खानेछौ ? के कोही पनि यस्तो हुनसक्छ ?

प्रश्न—जसरी गोबरले लिपपोत गर्दछौ त्यस्तै आफ्नै गोबरले किन लिप्टौ ? अनि गोबरले चुलो-चौको अशुद्ध किन हुँदैन ?

उत्तर—मानिसको मलबाट हुनेजस्तो दुर्गन्ध गाईको गोबरबाट हुँदैन। गोबर चिल्लो हुनाले छिटो उक्किदैन, यसबाट लुगा बिग्रदैन, मैलिदैन पनि। माटोको मयल चढे जस्तो सुख्खा गोबरबाट हुँदैन। माटो र गोबरले लिपेको ठाउँ देख्दा अति सुन्दर लाग्छ। खाना पकाउने ठाउँमा भोजनादि गर्दा घ्यू, मिठाइ र जुठो पनि पर्दछ, त्यो ठाउँ मलिन रहेमा झिंगा, कीरा आदि धेरैजसो मलिन ठाउँका जीव आउँछन्। त्यस ठाउँलाई कुच्चो लगाउने र लिप्ने आदि द्वारा प्रतिदिन शुद्ध नगरेमा त्यो ठाउँ शौचालय जस्तै हुन्छ। यसकारण गोबर, माटो, कुच्चोले राम्ररी शुद्ध राख्नुपर्दछ। अनि पक्का घर छ भने पानीले धोएर शुद्ध राख्नुपर्दछ। यसो गर्दा पूर्वोक्त दोष रहन पाउँदैनन्। जस्तो मियांजीको भान्साघरमा कतै कोयला, कतै खरानी, कतै दाउरा, कतै फुटेको हाँडी, कतै जुठा भाँडा र कतै हाडगोड आदि फैलिरहेका हुन्छन् अनि तिनमा झींगाको त कुरै के गर्ने ! त्यो ठाउँ यति राम्रो लाग्छ कि कुनै श्रेष्ठ व्यक्ति त्यहाँ गएर बसेमा वान्ता पनि हुन सक्दछ र त्यो ठाउँ भान्साघर नभई हुने दुर्गन्धित ठाउँ जस्तै लाग्दछ। कसैले यिनीहरूसँग 'गोबरले चुलो लिप्ने त तिमि दोष समझ्नुहुँदैन र चुलोमा गुँडैठा बाल्नमा, त्यसको आगोले तमाखु तान्न, घरको भित्तो पोल्न आदि बाट पनि मियांजीको चुलो-चौका भ्रष्ट हुनु पर्दछ भन्ने कुरामा शंका छैन होइन त ?' भनी सोध्नुपर्दछ।

प्रश्न—चौकोमा नै बसेर खाना खानुपर्दछ कि बाहिर बसेपनि हुन्छ ?

उत्तर—राम्रो, रमणीय, स्वच्छ, सुन्दर लागेको ठाउँमा बसेर खाना खानुपर्दछ। तर आपत्काल अर्थात् आवश्यक युद्ध आदिमा त घोडा आदि बाहन, यानमा बसेर वा उभिपरै खानु पनि नितान्त उचित हुन्छ।

प्रश्न—के आफैं बनाएर खानुपर्दछ र अरूले पकाएको खानुहुँदैन ?

उत्तर—शुद्ध रीतिले बनाएमा आर्यहरूमा सबै आर्यहरूसँग बसेर खानमा केही पनि हानि छैन। किनकि ब्राह्मण आदि वर्णका स्त्री-पुरुषले खाना पकाउने, पस्कने, भाँडाकुँडा माइने आदि झंझटमा परिरहेमा

विद्या आदि शुभगुणहरूको वृद्धि कहिल्यै हुनसक्तैन।

हेर, महाराज युधिष्ठिरको राजसूय यज्ञमा पृथ्वीभरिका राजा, ऋषि, महर्षि आएका थिए। सबै एउटै भान्सामा भोजन गर्ने गर्दथे। पछि ईसाई, मुसलमान आदिका मतमतान्तर चले, परस्पर विरोध शुरू भयो र उनीहरूले मद्यपान, गोमांस आदि खानपिउन थाले, त्यसै समयदेखि खानपानको कुरामा झंझट भएको हो।

हेर, काबुल, कंधार, ईरान, अमेरिका, यूरोप आदि देशका राजाहरूका कन्या गान्धारी, माद्री, उलोपी आदिसँग आर्यावर्त देशका राजाहरू विवाह आदि व्यवहार गर्दथे। शकुनि आदि कौरव पाण्डव आदिसँग खाने पिउने गर्दथे, केही पनि विरोध हुँदैनथ्यो, किनकि त्यसबखत सम्पूर्ण भूगोलमा वेदोक्त एकमत थियो। त्यसैमा सबैको निष्ठा थियो र एकअर्काको सुख-दुःख, हानिलाभ परस्परमा आफ्नै समान ठान्दथे। अनि त भूगोलमा सुख थियो। अब त धेरैजसो मत-मतान्तर हुनाले धेरै विरोध र दुःख बढेको छ। यसको निवारण गर्नु बुद्धिमानहरूको काम हो।

मिथ्यामत शीघ्र नै प्रलय हुनेगरी परमात्माको सबैको मनमा सत्यमतको अङ्कुर पैदा गरून्। यसमा सबै विद्वानहरूले विचार गरेर विरोधभाव छोडेर विरोधरहित मतलाई स्वीकार गरेर सबै मिलेर सबैको आनन्दलाई बढाऊन्। यो अलिकति आचार-अनाचार भक्ष्य-अभक्ष्य विषयमा लेखियो।

यस ग्रन्थको पूर्वाद्ध यसै दसौं समुल्लाससँगै पूर्ण भयो। मानिसले सत्य-असत्यको विचारमा केही पनि सामर्थ्य नबढाई सूक्ष्म-स्थूल खण्डनहरूको अभिप्राय बुझ्नसक्तैनन् भन्ने कारणले नै यी समुल्लासहरूमा विशेष खण्डन-मण्डनका कुरा नलेखेको हो। यसैकारण पहिले सबैलाई सत्य शिक्षाको उपदेश गरेर अब चार समुल्लास रहेको उत्तरार्द्धमा विशेष खण्डन-मण्डन लेखिने छ। यी चारमध्ये पहिलो समुल्लासमा आर्यावर्तीय मतमतान्तर, दोस्रोमा जैनीहरूको, तेस्रोमा ईसाईहरूको र चौथोमा मुसलमानहरूको मतमतान्तरको खण्डन-मण्डनको बारेमा लेखिनेछ। अनि त्यसपछि अर्थात् चौधौं समुल्लासको अन्त्यमा आफ्नो मत पनि देखाइनेछ। कसैले विशेष खण्डन-मण्डन हेर्न चाहेमा यी चारै समुल्लासलाई हेर्नुपर्दछ। तर यी दस समुल्लासमा पनि कतै कतै केही थोरै सामान्य खण्डन-मण्डन गरिएको छ।

यी चौध समुल्लासलाई पक्षपात छोडेर न्यायको दृष्टिले हेर्नेको

आत्मामा सत्य अर्थको प्रकाश भएर आनन्द हुनेछ र हठ, दुराग्रह र ईर्ष्याले देख्ने-सुन्नेलाई भने यस ग्रन्थको यथार्थ अभिप्राय बुझ्न साह्रै कठिन हुनेछ। विद्वान्हरूको काम पनि सत्य-असत्यको निर्णय गरेर सत्यलाई ग्रहण गरेर असत्यलाई त्यागेर परम आनन्दित हुनु नै हो। ती गुण ग्रहण गर्ने व्यक्ति नै विद्वान् भएर धर्म, अर्थ, काम र मोक्षरूपी फलहरूलाई प्राप्त गरेर प्रसन्न रहन्छन् ॥ १० ॥

इति श्रीमद्दयानन्दसरस्वतीस्वामिकृते सत्यार्थप्रकाशे
सुभाषाविभूषित आचारनाचारभक्ष्याभक्ष्यविषये दशमः
समुल्लासः सम्पूर्णः ॥ १० ॥
समाप्तोऽयं पूर्वाब्द्धः

अनुभूमिका

वेदोक्त कुनै कुरा विद्या-विरुद्ध नहुनाले पाँच हजार वर्ष अघि वेदमत बाहेक अरु कुनै मत थिएन भन्ने त सिद्ध भएकै कुरा हो। वेद प्रति प्रवृत्ति नहुनाले महाभारतको युद्ध भयो। वेदप्रति अप्रवृत्तिकै कारण भूगोलमा अविद्यारूपी अन्धकार फैलिनाले मानिसको बुद्धि भ्रान्त भई मनपरी मतमतान्तर चलाइए। ती मध्ये वेद विरोधी पुराणी, जैनी, किरानी=क्रिश्चियन र कुरानी यी चार मत सबै मतका मूल हुन्। ती क्रमशः एकपछि अर्को गरी चलेका हुन्। हाल यी चारैका शाखा एक हजार भन्दा कम छैनन्। यी सबै मतवादीहरू, यिनका चेलाहरू र अरु पनि सबैलाई परस्पर सत्य र असत्य को विचार गर्नमा बढी परिश्रम गर्न नपरोस् भन्ने उद्देश्यले यो ग्रन्थ तैयार पारिएको हो। यसमा गरिएको सत्यमतको मण्डन र असत्यको खण्डनको प्रयोजन सबैलाई यथार्थ जानकारी दिनु हो। यसमा मेरो आफ्नो बुद्धि, विद्या अनुसार र यी चारै मतका मूल ग्रन्थलाई हेर्नाले बुझिएका कुरा सबै सामु प्रस्तुत गर्नु उचित लागेको हो, किनकि विज्ञान लुप्त भएपछि फेरि प्राप्त हुन कठिन हुन्छ। पक्षपातलाई छोडेर यसलाई हेर्नाले सम्पूर्ण सत्य र असत्यमतको जानकारी हुनेछ। त्यसपछि आ-आफ्नो समझ अनुसार सत्यमतलाई ग्रहण र असत्यमलाई छोड्नु सजिलो हुनेछ। यिनमा पुराण आदि ग्रन्थबाट आर्य्यावर्त देशमा चलेका शाखा-शाखान्तररूपका मतहरूको संक्षिप्त गुणदोषविवेचन यस एघारौं समुल्लासमा गरिन्छ।

कसैको हानि वा विरोध गर्ने मेरो उद्देश्य नभई सत्य र असत्यको निर्णय गर्ने प्रयोजन रहेको हुनाले मेरो यस कामबाट उपकार नमानेपनि विरोध चाहिँ नगर्नुहोला। यसै गरी सबैले न्यायदृष्टि राखेर व्यवहार गर्नु उचित हुन्छ। मनुष्यजन्म भएको वाद-विवाद गर्न गराउन नभई सत्य र असत्यको निर्णय गर्न गराउनका लागि हो। यसै मत मतान्तरको विवादबाट जगत्मा जे जति अनिष्ट फल भए, भई रहेछन् र हुनेछन्, पक्षपातरहित विद्वान्हरू तिनलाई जान्नसक्तछन्।

यस मनुष्यजातिमा परस्पर मिथ्या मत-मतान्तरका कुरा नछुटेसम्म एक अर्कालाई आनन्द हुने छैन। हामी सबै मानिस र खासगरी विद्वान्हरूले ईर्ष्या-द्वेषलाई त्यागेर, सत्य र असत्यको निर्णय गरेर, सत्यको ग्रहण र असत्यको त्याग गर्न गराउन चाहेमा हामीहरूका

लागि यो कुरा असाध्य होइन ।

यी विद्वान्हरूको विरोधले नै सबैलाई विरोध जालमा फसाएको छ भन्ने कुरामा शंका छैन । यिनीहरूले आफ्नो स्वार्थलाई त्यागेर सबको प्रयोजन सिद्ध गर्न चाहेमा अहिल्यै एकमत हुनेछन् । यसो हुने युक्ति यस ग्रन्थको अन्तमा लेखिनेछ । सर्वशक्तिमान् परमात्मा सबै मानिसका आत्मामा एउटै मतमा लाग्ने उत्साह प्रकाशित गरौं ।

अलमतिविस्तरेण विपश्चिद्वरशिरोमणिषु ।

उत्तरार्द्धः—

अथैकादश-समुल्लासः

अथाऽऽख्यावर्तीयमतखण्डनमण्डने विधास्यामः

अब आर्यावर्त देशमा बस्ने आर्यहरूका मतको खण्डन-मण्डन गरिन्छ । भूगोलभरिको कुनै देश आर्यावर्त देश जस्तो छैन । यसैकारण सुवर्ण आदि रत्न उत्पन्न गर्ने हुनाले यस भूमिको नाम सुवर्णभूमि हो । यसैकारण सृष्टिकार आरम्भमा आर्यहरू यसै देशमा आएर बसेका हुन् । उत्तम मनुष्यको नाम 'आर्य' र आर्यभन्दा भिन्न मानिसको नाम 'दस्यु' हो भन्ने कुरा हामीले सृष्टि-विषयमा भनिसकेका छौं । भूगोलका सबै देश यसै देशको प्रशंसा गर्दै 'पारसमणि नाम गरेको कुनै शिला हुन्छ भन्ने कुरा त झूटो हो, तर आर्यावर्त देश नै सच्चा पारसमणि हो' भन्दछन् । किनकि यसलाई छुनेबित्तिकै फलामजस्तै दरिद्र विदेशी सुवर्ण अर्थात् धनाढ्य बन्दछन् ।

एतद्देशप्रसूतस्य सकाशादग्रजन्मनः ।

स्वं स्वं चरित्रं शिक्षेरन् पृथिव्यां सर्वमानवाः ॥ —मनुस्मृति

सृष्टि भएदेखि पाँच हजार वर्ष अघिसम्म आर्यहरूको सार्वभौम चक्रवर्ती अर्थात् भूगोलभरि सर्वोपरि एउटै राज्य थियो । अरू देशमा माण्डलिक अर्थात् ससाना राजा हुन्थे । कौरव-पाण्डवसम्म यहाँको राज्य र राज्यशासनमै भूगोलका सबै राजा र प्रजा चल्दथे । सृष्टिको आरम्भमा बनाइएको मनस्मृति यसको प्रमाण छ—“यसै आर्यावर्त देशमा जन्मेका ब्राह्मण अर्थात् विद्वान्हरूबाट भूगोलका सबै मानिस=ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य, शूद्र, दस्यु, म्लेच्छ आदि सबै आ-आफ्नो योग्य विद्या, चरित्रको शिक्षा र विद्याभ्यास गरून् ।” महाराजा युधिष्ठिरको राजसूय यज्ञ र महाभारत युद्धसम्म सबै राज्य यहाँको राज्यका अधीन थिए ।

सुन, चीनका भगदत्त, अमेरिकाका बबुवाहन, यूरोपका विडालाक्ष अर्थात् बिरालोको जस्तै आँखा भएका, यूनान भनिने यवन र ईरानका शल्य आदि सब राजा राजसूय यज्ञ र महाभारत युद्धमा आज्ञानुसार